

Багатопартійність і проблеми ідеологічної ідентифікації

Юрій Шайгородський,

кандидат психологічних наук, президент
Українського центру політичного менеджменту

Катерина Меркотан,

головний консультант
Українського центру політичного менеджменту

*Політичні партії України: В 3 т. / Уклад.: Ю. Шайгородський
– К.: Український центр політичного менеджменту, 2005.*

*Презентація тритомника відбулась 26 грудня 2005 року в
УНІАН.*

*Нижче подаємо передмову до довідника (у скороченому
вигляді).*

Представницька демократія неможлива без існування одного з базових інститутів сучасного суспільства – політичних партій як об'єднань громадян на основі спільності політичних інтересів та переконань.

Змагальність політичних груп, об'єднаних навколо лідерів протягом багатьох століть, була і залишається сутнісною ознакою політичної історії. Щоправда, політичні партії в сучасному їх розумінні, виникли лише на початку ХІХ століття. Це було пов'язано із запровадженням у ряді західних країн загального виборчого права, з активним залученням громадян до вирішення важливих проблем політичного життя.

Історично для виникнення партій було необхідно створення інституту політичного представництва, через який би втілювалися в життя найважливіші ідеї представницької демократії – ідея представництва як гарантії особистісної волі громадян, а також ідея делегування певних повноважень представникам народу для захисту інтересів різних категорій населення в системі органів державної влади.

Сучасні політичні партії значною мірою формують владні відносини в державі, визначають характер і напрями політичних процесів, стратегію і тактику боротьби за владу. У такий спосіб формалізуються та закріплюються основні ознаки політичних партій: партія є носієм певної ідеології; партія об'єднує однодумців; партія представляє і захищає інтереси певних суспільних груп; партія націлена на завоювання та

утримання влади тощо.

У більшості країн правовий статус партій регулюється конституційними нормами або спеціальними законами. В Україні діяльність політичних партій регламентується Конституцією України, законами України „Про політичні партії в Україні”, „Про об'єднання громадян” тощо. Участь політичних партій у виборах визначається окремими законами – „Про вибори народних депутатів України”, „Про вибори депутатів Верховної Ради Автономної Республіки Крим, місцевих рад та сільських, селищних, міських голів”, „Про вибори Президента України”.

Організаційні засади діяльності партій деталізуються Законом України „Про політичні партії в Україні”. У ньому, зокрема, закріплюються умови членства в партії (ст. 6). Так, забороняється бути членами будь-яких політичних партій: суддям, працівникам прокуратури, працівникам органів внутрішніх справ, співробітникам Служби безпеки України, військовослужбовцям, а також працівникам органів державної податкової служби.

Законом встановлюються обов'язкові установчі документи – програма і статут (ст. 7, 8), а також умови створення та реєстрації політичної партії (ст. 10, 11).

Правова база – необхідна, але недостатня умова утвердження партій у політичній структурі суспільства. Покликані сприяти формуванню і висловленню політичної волі громадян, партії мають стати невід'ємною складовою громадянського суспільства. Будучи виразниками потреб та інтересів своїх прихильників, партії безпосередньо чи опосередковано продукують норми і цінності, об'єднують соціальні групи у певні спільноти, створюють умови для соціальної активності.

Партійний розвиток в Україні вже має свою історію. Ця історія знає перемоги і поразки, кризи і періоди інтенсивного розвитку. Становленню багатопартійності присвячено велику кількість наукових публікацій та досліджень (зокрема, праці Д. Видріна, Ю. Ганжурова, Є. Головахи, М. Томенка та ін.).

Початком „неформального” зародження багатопартійності в Україні, очевидно, слід вважати кінець 1980-х років. Період „перебудови і гласності” заклав передумови створення реальної багатопартійності на теренах колишнього СРСР. Виникнення багатопартійності в Україні започатковано зародженням першого масового політичного об'єднання – Народного руху України за перебудову.

„Формальний” початок української багатопартійності покладено 1990 року. Саме тоді Міністерство юстиції України зареєструвало Українську республіканську партію. Наступного року було зареєстровано вже сім партій – Українську селянську демократичну партію, Партію зелених України, Демократичну партію України, Партію демократичного відродження України, Ліберальну партію України, Українську християнсько-демократичну партію, Соціалістичну партію України. 1992

року кількість партій зросла ще на 6, а 1993 („передвиборчого”) – на 16 і досягла 31.

Політичні партії починають відігравати помітну роль у суспільно-політичному житті країни. Додаткового імпульсу для розвитку політичних партій додали вибори до Верховної Ради України. 1994 року до парламенту України II скликання увійшли представники 14 партій. Найбільше представництво мали: Комуністична партія України – 99 народних депутатів, Народний рух України – 21 депутат і Селянська партія України – 19 мандатів (Верховна Рада України I скликання формувалася переважно з представників КПРС – майже 80 %). Таке широке партійне представництво у Верховній Раді давало підстави стверджувати, що в Україні вже сформовані засади багатопартійності.

На початок чергового „виборчого” року (1998) в Україні було зареєстровано 52 політичні партії. 44 з них висловили намір взяти участь у виборах. У результаті парламент III скликання складався з представників 22 політичних партій.

Станом на 1 січня 2001 року в Україні було зареєстровано вже 109 політичних партій, а напередодні парламентських виборів 2002 року їх налічувалось більше 150. У Верховній Раді IV скликання працюють представники понад 30 політичних партій України.

Зменшується кількість позапартійних народних депутатів. Деякі з них створили та очолили політичні партії. Йдеться про Народну партію (голова – В. Литвин), Політичну партію „Третя Сила” (В. Гаврилук), партію „Народна влада” (В. Нечипорук), Демократичну партію угорців України (І. Гайдош) та ін.

Крім того, спостерігаються динамічні зміни у складі існуючих партій. Це пов'язано з певною переоцінкою політичних цінностей внаслідок подій президентської виборчої кампанії 2004 року, а також з переосмисленням політичних цілей і формуванням політичних пріоритетів напередодні парламентських виборів 2006 року.

Попри динамічний процес партійного структурування (ліквідація, об'єднання), поки що тенденція до зростання кількості політичних партій зберігається. Якщо на початок 1993 року в Україні існувало 15 партій, то на початок 1998-го їх налічувалося вже 52, на початок 2001-го – 109, на сьогодні – 125.

Отже, законні підстави брати участь у парламентських виборах 2006 року мають 124 політичні партії України. Центральна виборча комісія зареєструвала 44 суб'єкти виборчого процесу, з них 17 виборчих блоків (52 партії) і 27 політичних партій, які самостійно братимуть участь у виборчих перегонах.

Зрозуміло, що створення стабільної партійної системи – це, з одного боку, складний і тривалий процес формування політичних течій, з іншого – поширення відповідних політичних цінностей.

Українські партії перебувають у стані пошуку ефективної ціннісної

парадигми сучасності. Саме цим, на нашу думку, пояснюється таке їх розмаїття.

Українська багатопартійність є скоріше кількісною, ніж якісною. Так склалося, що політичні партії виникли раніше, ніж соціальні групи, інтереси яких вони мають захищати. Тому соціальна база більшості партій залишається на сьогодні невизначеною.

Розмитість ідеологічних орієнтирів утруднює шляхи політичної соціалізації та ідентифікації. При цьому варто взяти до уваги, що жодний ідеал минулого не може претендувати на універсалізм, тому що з часом змінюється сам ціннісний об'єкт.

У процесі політичної діяльності відбувалася заміна одних політичних ідеалів іншими. На сьогодні ефективними можуть стати лише синтезовані моделі, що відбивають сукупний результат політичної еволюції.

Партії завжди були носіями ідеології. Традиційною є прихильність виборця до партій з чіткими програмними концепціями та ідеологічними конструктами. Водночас більшість сучасних політичних партій України не мають чіткого ідеологічного забарвлення, і пересічному громадянину не просто зорієнтуватися у виборі ідейно-політичного напрямку. Проблема ідентифікації залишається актуальною і для багатьох новостворених партій. Саме тому, як правило, виборець „персоніфікує” партію, орієнтуючись на лідера партійного списку.

На сьогодні з 125 політичних партій, зареєстрованих Міністерством юстиції України, чотири називають себе комуністичними, чотири – ліберальними, сім – зеленими чи екологічними, чотирнадцять – соціал-демократичними, чотири партії претендують на представництво інтересів сільського населення, ще три називають себе представниками інтересів українських жінок.

За таких обставин назва партії як індикатор її ідеологічного спрямування просто втрачає сенс. Це, в свою чергу, утруднює процес ідеологічної ідентифікації партій. Щоправда, процес набуття ідеологічної ідентичності – завдання не з легких і потребує часу. З огляду на це, сьогодні доцільніше вести мову про певні загальні ідеологічні орієнтації у партійно-політичному просторі України.

Крім того, сучасні засоби комунікації позбавляють ідеологію значення головного знаряддя політичної мобілізації – на зміну ідеологам приходять політтехнологи. У партійній практиці, на жаль, нерідко ідеологія перетворюється на необхідний, але не надто функціональний елемент партійної діяльності.

Міркуючи про нерозвиненість ідеологічних засад в Україні, не слід вдаватися до надмірних узагальнень: теоретичний дискурс різних напрямів політичного спектра відрізняється рівнем повноти та інтенсивності. У цьому плані „ліві” видаються краще „теоретично підкованими”, ніж „центристи” або „праві”. Також чітко окресленим є націоналістичний дискурс. Попри відмінності у формах втілення (революційний чи реформаторський шлях),

національна ідея як теоретичний (ідеологічний) конструкт наповнюється реальним змістом і, ймовірно, з часом набуде ознак загальнонаціональної доктрини.

Що ж стосується таких сегментів партійного поля, як соціал-демократи та ліберали, то їх теоретична база є на сьогодні дещо розмитою. Виходячи з основних ознак соціал-демократії (народовладдя та захист соціальних інтересів як національна ідея; „свобода – справедливість – солідарність” як триада цінностей) та лібералізму (загальнолюдські цінності, що базуються на національному ґрунті – національна ідея; „особистість — суспільство — держава” як ієрархія цінностей), можна говорити про ключові відмінності ідеологічних позицій. Поєднання ідей соціал-демократії та лібералізму, яке спостерігаємо в програмах політичних партій є, з одного боку, свідченням тенденції до інтеграції основних політичних цінностей, з іншого – вказує на складність ідеологічної ідентичності на тлі втрати національного консенсусу з питань базових цінностей.

Здебільшого брак повноцінного дискурсу політичних цілей не може не позначитися на „якості” партійних ідеологій: вони переважно заформалізовані і копіюють засадничі ідеї. Так, більшість партій формулює свою головну мету як побудову соціально справедливого, демократичного суспільства.

Додаткові труднощі ідеологічної самоідентифікації українських партій пов’язані з необхідністю їх позиціонування в нестійкому й багатовекторному політичному просторі.

Труднощі структурування українських партій пов’язані з їх власною політичною ідентифікацією. У програмах можна зустріти посилення на ідеологічний напрям або на політичну платформу партій. Переважна більшість партій досить невизначено або узагальнено ідентифікує себе. З 125 існуючих сьогодні в Україні партій лише близько 30 чітко вказують у програмних документах свою ідеологічну чи політичну приналежність (Комуністична партія України, Конгрес українських націоналістів, Народний рух України, Соціал-демократична партія України (об’єднана), Українська народна партія, Українська республіканська партія „Собор” та ін.). Попри те, що не існує усталених ідеологічних критеріїв, чітке зазначення своєї програмної позиції полегшує процес знайомства з партією та окреслює у такий спосіб коло потенційних її прихильників.

На нашу думку, за українських умов позиціонування партій не вписується в право-ліву шкалу. Проведений аналіз ідеологічних засад дає підстави говорити, що в Україні представлено весь спектр політичних партій. Хоча актуальною залишається проблема їх ідентифікації та самоідентифікації. З одного боку, багатомірність політичного спектра безумовно ускладнює позиціонування в „єдиній системі координат”, провокуючи на гібридні, нечіткі, не завжди зрозумілі виборцеві ідеологічні формулювання. З іншого боку, ця обставина зайвий раз підкреслює незавершеність процесу формування ідеологій, адже осмислення перспективи й прив’язка до

системи координат „минуле - сьогодення - майбутнє” відбувається за допомогою „системи ідей” (цінності, переконання, орієнтації).

Існують також чинники, що актуалізують значимість програмно-ідеологічної діяльності політичних партій. Головний із них, очевидно, полягає в тому, що в суспільстві, де система цінностей ще остаточно не склалася, на перший план політичної боротьби нерідко висуваються переконання.

Варто також визнати, що вдосконалення форм і методів „ідеологічної роботи” зможе дати новий поштовх для вироблення „національної ідеї”.

Ідеології завжди відігравали важливу роль у становленні політичних складових. Вони не лише слугували засобом інтеграції суб'єктів політичної діяльності, але й переводили цілі суспільного розвитку в зрозумілий для кожного громадянина контекст. Однак, це не зменшує потреби у виразній артикуляції альтернатив суспільного розвитку та публічного обговорення відповідних цінностей. Це важливо і для закріплення демократичних шляхів взаємодії громадян і влади, і для раціоналізації прихованих соціальних конфліктів.

Подальший хід ідеологічної та політичної ідентифікації багато в чому залежатиме від інтенсивності міжпартійної полеміки, яка дозволить здійснити чітке політичне розмежування. На жаль, сьогодні такий міжпартійний діалог практично не ведеться.

Несформованість основних засад громадянського суспільства в Україні безпосередньо відбивається на соціальній, насамперед політичній активності її громадян, яка є необхідною умовою посилення ролі та участі громадськості у формуванні й реалізації державної політики.

До позитивних зрушень у розвитку української партійної системи можна віднести й створення політичними партіями регіональних і місцевих осередків, що є свідченням поглиблення й розширення процесу партійного будівництва.

Чимало партій користувалися можливістю створення або підтримки діяльності громадських організацій, професійних об'єднань. Досвід демократичних країн свідчить, що за певних умов такі організації стають резервом збільшення членів партії, розширення кола партійних симпатиків.

Розвиток різних ідейно-політичних напрямів, поза сумнівом, сприятиме утвердженню демократичних цінностей в українському суспільстві. Проблема ж ідеологічної ідентифікації політичних партій залишатиметься актуальною.

Підготовка до участі у виборчій кампанії 2006 року спонукає партії до блокування. Потужні блоки можуть призвести, з одного боку, до вагомій перемоги на парламентських виборах, з іншого – перевірити дієвість існуючих політичних партій або доцільність їх подальшої діяльності. Ймовірним наслідком об'єднавчих зусиль може стати формування з часом двоблокової партійної системи. Досвід розвинених демократій свідчить про

розвиток саме за таким сценарієм – від багатопартійності до двоблоковості партійних систем.

При безсумнівному посиленні ролі партій в сучасних політичних процесах говорити про якісну зміну партій найближчим часом не доводиться. Зміна сутнісної складової політичних партій – питання історичної перспективи, а вона значною мірою залежить від того, наскільки послідовно будуть проводитися суспільні реформи, зокрема політичні.

Зрештою, сьогодні змагаються не ідеології, а окремі політики, політичні групи, які пропагують або намагаються пропагувати ті чи інші ідеї. Не виключено, що на певному етапі такі ідеї наповняться конкретним змістом суспільних потреб і у такий спосіб стануть дієвим ідеологічним чинником політичного життя.

За будь-яких обставин, партійна розбудова суттєво вплине на процес формування дієвих органів влади, вдосконалення зв'язків між владними та громадськими структурами, а також в цілому на розвиток громадянського суспільства в Україні.